Professori *Jukka Viljanen*

HE 132/2021 vp, HALLITUKSEN ESITYS EDUSKUNNALLE VANHEMMUUSLAIKSI JA SIIHEN LIITTYVIKSI LAEIKSI

Perustuslakivaliokunta 10.11.2021

1. Hallituksen esitykseen vanhemmuuslaiksi ja siihen liittyviksi laeiksi sisältyvästä perus- ja ihmisoikeusproblematiikasta

Vanhemmuuslain sisältö on yhteydessä perustuslakivaliokunnan aikaisemmin antamiin kannanottoihin. Eduskunnan perustuslakivaliokunta on aikaisemmin isyyslain uudistamisen (HE 91/2014 vp) yhteydessä joutunut ottamaan laajasti kantaa erinäisiin uuden vanhemmuuslainkin kannalta keskeisiin kysymyksiin. PeVL 46/2014 vp esittelee laajasti niin Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) kuin kotimaisten tuomioistuinten kannanottoja ja erityisesti tarkastelu keskittyi siihen, miten voidaan turvata ennen 1.10.1976 voimaantullutta isyyslakia avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten asema. On hieman yllättävää, että mainittua perustuslakivaliokunnan lausuntoa ei hallituksen esityksessä mainita.

Muutostarve kytkeytyi vuonna 2014 EIT:n Suomea koskeviin tuomioihin ja niissä esille nousseisiin puutteisiin kansallisessa isyyslaissa ja erityisesti sen liian jäykissä voimaantulosäännöksissä. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin oli tuolloin useampaan otteeseen todennut Suomen rikkoneen Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklan turvaaman perhe- ja yksityiselämän suojaa. Isyyslain voimaansaattamisen siirtymäsäännösten soveltamista koski kaikkiaan neljä langettavaa ratkaisua Strasbourgin tuomioistuimelta. Nämä ratkaisut ovat *Grönmark* (6.7.2010), *Backlund* (6.7.2010), *Laakso* (15.1.2013) ja *Röman* (29.1.2013).

Röman ja Laakso tapausten aikaan korkein oikeus oli jo muuttanut linjaa ja se myös huomioitiin EIT:n ratkaisussa. Tapauksessa KKO 2012:11 KKO sovelsi perustuslain etusija säännöstä ja jätti soveltamatta kanneaikasäännöstä. Vuonna 2014 korkein oikeus antoi ratkaisua (KKO 2014:13 ja KKO 2014:14). Tapauksessa 2014:13 korkein oikeus sovelsi perustuslain etusijasäännöstä ja vahvisti isyyden, kun taas toisessa tapauksessa se katsoi määräaikaissääntelyn olevan sovellettavissa.

Korkein oikeus katsoi (2014:14), että myös isyyden vahvistamista vaativalla lapsella saattaa olla mieheltä jäävään perintöön liittyviä odotuksia. Toisaalta korkeimman oikeuden mukaan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisuista ilmenee, ettei ihmisoikeussopimuksen 8 artiklan takaaman yksityis- tai perhe-elämän suojan ole katsottu turvaavan oikeutta periä tai päästä perillisasemaan, ellei kysymys samalla ole ihmisoikeussopimuksen 14 artiklassa tarkoitetun syrjintäkiellon rikkomisesta (*Marckx v. Belgia* 13.6.1979, kohdat 52 - 54 ja *Haas v. Alankomaat* 13.1.2004, kohta 43).

Valiokunnan lausunto (PeVL 46/2014 vp) on monessa mielessä ihmisoikeussopimusten valvontaelinten ratkaisujen hyödyntämisessä laadultaan ja yksityiskohtaisuudeltaan poikkeuksellinen. Erityisen siitä tekee huolellinen analyysi vakiintuneesta EIT:n käytännöstä ja siitä tehtävien johtopäätösten keskeinen merkitys valiokunnan kannanottojen pohjana. Perustuslakivaliokunta on vuonna 2014 antamassaan lausunnossa tuonut esille sen ydinongelman, joka kansallisessa lainkäytössä oli ilmennyt. EIT puuttui nimenomaan siihen, ettei tapauksissa pystytty punnitsemaan eri intressejä siten, että niiden välillä olisi saavutettu tasapaino. Kyse oli siitä, että määräajan luonne oli hyvin ehdoton ja soveltaminen lähes poikkeuksetonta.

Valiokunta päätyi toteamaan, ettei EIT:n ratkaisukäytännön perusteella[1] ollut enää minkäänlaista hyväksyttävää perustetta kohdella eri tavoin avioliiton ulkopuolella syntyneiden ja aviolasten perintöoikeutta. Tämä koski sekä siirtymäsäännöksiä että määräaikoja. Samalla kuitenkin valiokunta totesi, että lainsäätäjällä on mahdollista rajoittaa oikeutta taannehtivien vaikutusten osalta oikeusvarmuuden ja perusteltujen odotusten suojan turvaamiseksi. Tällaisten rajoitusten tulee kuitenkin olla suhteellisuusperiaatteen mukaisia. (PeVL 46/2014 vp, 5/II)

Ongelmat vanhemmuuden osalta ovat pitkälti kytköksissä laajaan kirjoon erilaisia käytännön tilanteen arviointiin vaikuttavia tekijöitä, joita on vaikea tunnistaa abstraktilla tasolla. Erilaiset isyyden tunnustamiseen ja vahvistamiseen liittyvät tekijät edellyttävät mahdollisimman joustavaa punnintaa tuomioistuinvaiheessa. EIT:n laatima *Parental rights fact sheet*[2] on 34 sivuinen ja kertoo hyvin, kuinka monia erilaisia ihmisoikeusongelmia vanhemmuuteen liittyen on tullut esille vuosien kuluessa. Monet teemat ovat toisaalta tämän lakiehdotuksen ulkopuolella. Esimerkiksi sijaissynnyttäminen ja sen arviointi Euroopan ihmisoikeussopimuksen valossa sisältää uusia ja vielä vähäiselle huomiolle jääneitä kysymyksiä (ks. esim. *Valdís Fjölnisdóttir ym. v. Islanti*, 18.5.2021).

[1] PeV viittasi useampaan ratkaisuun, mutta hyödynsi tapauksia perintöoikeutta koskevissa kysymyksissä Marckx v. Belgia, 13.6.1979; Mazurek v. Ranska, 1.2.2000, Brauer v. Saksa, 28.5.2009 ja Fabris v. Ranska, 7.2.2013. Tarkemmat tapauskohtaiset viittaukset kohdistuivat Brauer v. Saksa ja Fabris v. Ranska tapauksiin.

[2] Ks. päivitetty versio löytyy ihmisoikeustuomioistuimen sivuilta https://www.echr.coe.int/documents/fs_parental_eng.pdf

Lakiuudistuksessa yhdistetään isyys ja äitiyslait yhdeksi kokonaisuudeksi. Suurin osa keskeisistä perus- ja ihmisoikeuskysymyksistä on siis tullut arvioitua valiokunnan aikaisemmassa lausunnossa varsin huolellisesti, joten en lähde niihin ottamaan kantaa. Samalla kuitenkin tehdään myös joitain muutoksia, joiden suhdetta perus- ja ihmisoikeuksiin on syytä tarkastella.

Luopumista 30 päivän peruuttamis- ja kiistämisoikeudesta perustellaan *Mikulic v. Kroatia* (2002) tapauksessa vahvistetulle kannalle. Lapsella on oikeus saada tietää vanhemmistaan EIS 8 artiklan perusteella. Viiveet tällaisen vanhemmuutta koskevien kanteiden käsittelyssä voivat olla ihmisoikeussopimuksen vastaisia. *Mikulic* -tapauksessa avioliiton ulkopuolella syntyneen lapsen haki mahdollisuutta saada päätös isän henkilöllisyydestä. Kun oletettua isää ei voitu pakottaa DNA testiin eikä ollut mitään vaihtoehtoista tapaa saada päätös isyydestä, EIT katsoi sopimus olisi edellyttänyt isyyttä koskeva epävarmuuden poistamista viiveettä. Samalla arvioinnissa tuli ottaa huomioon myös lapsen edun käsite (kohdat 56–66), joka tulee vahvasti esille muuallakin EIT:n tulkintakäytännössä.

Vanhemmuuden vahvistaminen ja kumoaminen ovat Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklan ja perustuslain 10 §:n turvan piiriin kuuluvia kysymyksiä. Kuten hallituksen esityksessä todetaan, EIT on useissa tapauksissa pohtinut erilaisia tilanteita ja muodostanut laajan ratkaisukäytännön.

Vanhemmuuden vahvistamiseen liittyy monenlaisia intressejä. Kyse ei ole pelkästään lapsen oikeudesta saada päätös vanhemmistaan, vaan myös muilla on oltava prosessuaalisia oikeuksia saada asia vireille viranomaisissa ja tuomioistuimissa. Tämän vuoksi myös muilla kuin lapsella on oltava mahdollisuus vahvistaa tai kyseenalaistaa lapsen ja vanhemman välinen suhde. Tämä oikeus ei kuitenkaan ole rajoittamaton, vaan EIT on ratkaisukäytännössään korostanut punnintaa ja tasapainon hakemista.

Esimerkiksi *Mizzi v. Malta* (12.1.2006) tapauksessa arvioidaan prosessuaalisten oikeuksien oikeasuhtaisuutta tapauksessa, jossa henkilö on pyrkinyt kiistämään isyytensä. Ihmisoikeustuomioistuin korostaa, että vanhemmuuden vahvistamiseen ja kumoamiseen liittyvät aikarajat voivat tietyissä tilanteissa olla perusteltuja, koska niiden avulla turvataan oikeusvarmuutta ja lapsen etua.

Kun arvioidaan erilaisten määräaikoihin perustuvien rajoitusten yhdenmukaisuutta ihmisoikeussopimuksen kanssa, on olennaista kiinnittää huomiota, johtaako lakiin kirjattujen sääntöjen soveltaminen siihen, etteivät oikeussuojakeinot ole tosiasiassa käytettävissä. Mizzin kohdalla isyyden kieltäminen oli käytännössä mahdotonta ja siten kyse oli myös oikeusturvan loukkaamisesta. Valittajan oikeus päästä tuomioistuimeen oli olennaisesti heikentynyt. (§§ 88-89)

Erityisen mielenkiintoista on havaita, että useissa EIT:n käsittelemissä tapauksissa on nostettu esille se, voivatko kansalliset tuomioistuimet ottaa huomioon lapsen etua ja jos ne pystyvät tällaiseen punnintaan, silloin myös EIT ei lähtökohtaisesti lähde riitauttamaan kansallista tulkintaa. Tapauksissa *A.L. v Puola* (18.2.2014, § 72) ja *R.L. ym v. Tanska* (7.3.2017, § 47) EIT huomauttaa, että kun kansalliset viranomaiset ovat huolellisesti arvioineet lasten etua, EIT:n ei pidä lähteä tehtyjä kansallisia linjauksia kyseenalaistamaan.[3]

EIT viittaa vanhemmuustapauksissa periaatteessa *Von Hannover no 2 v. Saksa* (7.2.2012) tapauksessa vahvistettuun *strong reasons* oppiin. EIT antaa etua niille tuomioistuimille ja viranomaisille, jotka ovat huolellisesti suorittaneet punninnan ja noudattaneet EIT laatimaa kriteeristöä. Tällaisessa tilanteessa vaadittaisiin painavia perusteita, jotta EIT voisi poiketa kansallisten tuomioistuinten kannanotoista.[4] Tosin kuten EIT toteaa *A.L. v. Puola* tapauksessa, ihmisoikeustuomioistuimen pitää varmistua päätösprosessin oikeudenmukaisuudesta ja siitä, että kaikki osapuolet ovat tulleet kuulluksi ja että lapsen etua puolustettiin. [5]

Tämä näkökulma tulee hyvin esille vuonna 2018 tehdyssä *Doktorov v. Bulgaria* (5.4.2018) langettavassa tuomiossa. Liian tiukka vuoden määräaika isälle isyyden kumoamiseksi oli ihmisoikeussopimuksen vastainen. Punninnassa pitää olla mahdollisuus ottaa huomioon tapauksen erityisolosuhteet ja saattaa niiden arviointi tuomioistuimen ratkaistavaksi. [6]

Huomauttaisin myös niistä tärkeistä vanhemmuutta ja syrjintää koskevista päätöksistä, joita hallituksen esityksessä ei mainita. Vanhemmuuteen saattaa hyvinkin liittyä tilanteita, joissa avioliiton ulkopuolella syntyneen lapsen isää ei kohdella yhdenvertaisesti, jos hänellä ei ole riittäviä mahdollisuuksia saattaa lapsen huoltajuutta kansallisten tuomioistuinten käsittelyyn[7].

---

[3] Kohta 47. "The Court points out in this connection that when domestic authorities carefully assess the best interests of the child, the Court should not, in principle, contradict their findings, in particular if they are made by an independent court in judicial proceedings"

[4] Von Hannover nro 2 § 107 " Where the balancing exercise has been undertaken by the national authorities in conformity with the criteria laid down in the Court's case-law, the Court would require strong reasons to substitute its view for that of the domestic courts "

[5] A.L. v. Puola 18.2.2014, Kohta 72:" …however, the Court must be satisfied that the decision-making process leading to the adoption of the impugned measures by the domestic courts was fair and allowed those concerned to present their case fully, and that the best interests of the child were defended".

[6] Doktorov v. Bulgaria **Error! Main Document Only.**. In view of the above, the Court finds that depriving the applicant of any and all possibility of having his case heard and his individual circumstances considered was not proportionate to the legitimate aims pursued. It follows that a fair balance has not been struck between the general interest of the protection of legal certainty in social relations and affiliation, the interests of the other parties and in particular the child, and the applicant's right to have the legal presumption of his paternity reviewed in the light of his particular circumstances"

[7] Zaunegger v. Saksa, no. 22028/04, §§ 61–63, 3.12.2009, ja Sporer v. Itävalta, no. 35637/03, §§ 88–90, 3.2. 2011.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on ottanut tapauksissa *Ahrens v. Saksa* ja *Kautzor v. Saksa* (22.3.2012) biologisen isän asemaan isyyden vahvistamista tai kumoamista koskevissa tapauksissa. EIT on joutunut pohtimaan, voidaanko biologiseen isään kohdistuvat rajoitukset olla erilaisia verrattuna muihin oikeuksia omaaviin nähden. Tulkinnassa huomioidaan lapsen etu, mutta siten lapsen etua suojataan osana hänen perhettään. EIT on huomioinut arviointinsa pohjaksi, että käytännöt poikkeavat toisistaan merkittävästi eri jäsenvaltioissa. Kun ei ole olemassa konsensusta laajenee jäsenvaltion viranomaisten harkintamarginaali. Tällöin nousee samalla kynnys sen toteamiseksi, että jonkin yksittäisen maan käytäntö rikkoisi Euroopan ihmisoikeussopimuksen vaatimuksia.

EIT selvitti tilannetta 26 Euroopan neuvoston jäsenvaltiossa ja selvityksen perusteella havaittiin, että 17 maassa biologisella isällä on mahdollisuus haastaa tunnustamalla saatu isyys, mutta siihen saattaa liittyä aikarajoja ja muita rajoituksia. Näistä viidessätoista biologisen isän mahdollisuus haastaa koskee myös tilannetta, jossa laillinen isä on elänyt lapsen kanssa sosiaalisessa ja perhesuhteessa. Sen sijaan kahdessa maassa tätä mahdollisuutta ei ole, jos laillinen isä on elänyt lapsen kanssa perhesuhteessa ja sosiaalisessa suhteessa. Kaikkiaan 9 valtiossa ei biologisella isä voinut olla asianosaisena ja haastaa laillisen isän isyyttä, joka oli todettu tunnustamalla.[8]

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on konkreettisessa tilanteessa korostanut laajaa harkintamarginaalia, koska ei ole olemassa eurooppalaista konsensusta (lack of the consensus within the Mamber States).[9] On olemassa tiettyjä velvoitteita siihen suuntaan, että kiellot eivät saa olla kategorisia. Näin ollen EIS ei aseta suomalaista järjestelmälle konkreettisia vaatimuksia siitä. että sen pitäisi tarjota rajaton mahdollisuus biologiselle isälle saada asia esille, koska selkeästi tässä lapsen etu voidaan ymmärtää myös siten, ettei se ole ristiriidassa sen kanssa, että hän ei saa tietää todellista isäänsä.

EIT on erottanut tässä selkeästi yksityiselämän ja perhe-elämän suojan. Biologisen isän perhe-elämän suojaan puuttumista on monesti vaikeaa argumentoida, mutta hänellä voi olla kuitenkin olla biologisen isyyden kautta yksityiselämän suojaan viittaavia perusteita. Näin tapahtui esimerkiksi *Ahrens*-tapauksessa. EIT otti huomioon sen, että lainsäätäjä pyrki suojelemaan perhettä ja lapsen suhdetta hänen lain mukaan vahvistettuun isäänsä, joka asui lapsen äidin kanssa ja toimi päivittäin

[8] Kautzor v. Saksa, §§ 37-39.
[9] Kautzor v. Saksa, § 78.

lapsen vanhempana. Lapsen vallinneelle perhesuhteelle annettiin etusija suhteessa lapsen biologiseen isään koskien oikeudellista suhdetta ja se kuuluu EIT:n mukaan valtion harkintamarginaalin piiriin.[10]

EIT veti eroa aikaisempaan ratkaisuun *Anayo*-tapauksessa (21.12.2010, § 70-73). Todeten, että siinä tuotiin esille tulkinta, että on lapsen edun mukaista, että tutkitaan voiko biologinen isä muodostaa suhteen lapseensa. Tämä velvoite valtiolle tarkoittaa sitä, ettei biologinen isä ole kokonaan suljettu lapsen elämästä, ellei ole relevantteja syitä tällaiseen poissulkemiseen. EIT:n mukaan tämä ei kuitenkaan välttämättä tarkoita sitä, että biologisella isällä olisi mahdollisuus haastaa nykyistä voimassa olevaa isyyttä.[11]

EIT siis asettaa varsin korkean kynnyksen puuttua kansalliseen lainsäädäntöön ja lainkäyttöön isyysratkaisuissa. Vain hyvin poikkeuksellisissa tilanteissa voisi syntyä tilanne, jossa biologisen isän oikeuksia loukattaisiin. Tämän vuoksi rajoitukset, joita asetetaan, eivät ole ristiriidassa EIS 8 artiklan kanssa.

Vanhemmuuslaissa on selkeästi määritelty asianosaiset. Isyyden kumoamista koskevan kanteen saa käräjäoikeudessa nostaa lapsi, lapsen synnyttänyt äiti tai se, jonka isyys on avioliiton perusteella todettu tai Digi- ja väestötietoviraston päätöksellä vahvistettu.

Isyyden kumoamista koskevan kanteen saa 48 §:n 2 momentissa tarkoitetussa tapauksessa nostaa myös se, joka katsoo 1 momentissa tarkoitetun henkilön asemesta olevansa lapsen vanhempi. Juuri tuon 48 §:n 2 momentin kolme samaan aikaan edellytettävää kohtaa asettaa kokonaisuutena arvioiden huomattavan korkean suojan ulkopuolisten haasteille.

Lopuksi voidaan todeta, että vaikka ehdotetun vanhemmuuslain määräaikoja koskeva 50 § ei ole selkeimpiä lakipykäliä, on kuitenkin huolehdittu siitä, että kanteelle asetetut määräajat ovat riittävän joustavia niitä tilanteita varten, joissa kannetta ei ole voitu hakea määräajassa. Kansallisessa tuomioistuimessa on mahdollisuus arvioida, onko tapauksessa ollut laillinen este tai muu painava syy.[12]

[10] Ahrens v. Saksa, § 89:”the Court considers that the decision to give the existing family relationship between the child and her legal parents precedence over the relationship with her biological father falls, insofar as the legal status is concerned, within the State’s margin of appreciation.”
[11] Ahrens v. Saksa, § 74.
[12] Ks. edellä mainittu Doktorov v. Bulgaria 5.4.2018, § 33.

Naisparien hedelmöityshoidot ja valinnanvapauden laajentaminen on myös tuotu esille yhtenä uutena muutoksena lakiehdotuksessa. Tältä osin Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on linjannut aikaisemmin *X ym. v. Itävalta* (19.2.2013) tapauksessa tiettyjä perusvaatimuksia, jotka pitää ottaa huomioon pohdittaessa samaa sukupuolta olevien parien kohtelua. Ihmisoikeustuomioistuin totesi adoption kohdalla, että samaa sukupuolta olevilla pareilla pitää olla samanlaiset mahdollisuudet perheensisäiseen adoptioon kuin eri sukupuolta olevilla. Jos tiivistää X ym. Itävalta tapauksen keskeisen johtopäätöksen (§ 151) on, että kaikille seksuaaliseen suuntautumiseen perustuvia erotteluille on oltava erityisen painavat ja vakuuttavat perusteet (particularly weighty and convincing reasons). Varsinkaan perinteiseen perheen suojan vuoksi tehtyjen erottelujen välttämättömyyden osoittaminen on tällöin ongelmallista. Vaikka EIT ei ole pohtinut tarkemmin kaikkia tähän tematiikkaan liittyviä kysymyksiä, yleinen johtopäätös on, että erottelut eivät saa olla mielivaltaisia ja niiden pitää perustua erityisen painaviin ja vakuuttaviin perusteisiin.

Hedelmöityshoitojen osalta oleva valinnanvapauden laajentaminen ei esitetyn perusteella johda sellaiseen erilaiseen kohteluun, jota olisi pidettävä Euroopan ihmisoikeussopimuksen vastaisena. Olennaisena säännöksenä säilyy edelleen, että lapsella voi olla vain kaksi vanhempaa. Tällöin on perusteltua, että naisparilla on mahdollisuus hedelmöityshoitojen toteutukseen liittyvällä valinnallaan ratkaista, onko lapsella kaksi äitiä, vai äiti ja isä, joka on luovuttanut siittiöt.

2. Pyydetyt kannanotot liittyen lakialoitteisiin LA 13/2020 ja LA 20/2021

Lakialoitteissa esitetään kokonaan luopumista määräajoista ja nykyisestä isyyslain 44 §:stä. Samalla lakialoitteessa perustellaan ehdotusta sillä, että aikarajojen vuoksi syntyy tilanne, joka on ristiriidassa YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen ja Euroopan ihmisoikeussopimuksen kanssa.

> LA 20/2021, Ed. Jukka Kopra ym. ”Virheellisen isyyden säilyttäminen keinotekoisten aikarajojen perusteella aiheuttaa tilanteen, joka on ristiriidassa YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen (SopS 60/1991) ja Euroopan ihmisoikeussopimuksen (63/1999) kanssa. Suomen velvoite on muuttaa kansallinen lainsäädäntönsä vastaamaan ratifioimiaan ihmisoikeussopimuksia. Mikäli virheellinen isyys jätetään voimaan, velvoitetaan lapsi täysi-ikäiseksi tultuaan selvittämään oma alkuperänsä. Tällaisen tilanteen voidaan arvioida olevan henkilölle henkisesti raskasta ja tuottavan suurta inhimillistä tuskaa, mikä ei voi olla lain tarkoitus. Keinotekoisella aikarajalla aiheutetaan haittaa sille henkilölle, jota lailla yritetään suojella — lapselle.”

Kuten edellä todettiin Saksaa koskevien *Ahrens* ja *Kautzor* tapausten perusteella, tietyissä tilanteissa laillisen isyyden jääminen voimaan ei ole Euroopan ihmisoikeussopimuksen vastaista. Biologisen

isyyden jättäminen huomiotta ei automaattisesti ole EIS 8 artiklan vastaista. Kyse on aina kokonaisarvioinnista ja siitä, että lapsen perhe-elämää katsotaan tosiallisen perheen kautta. Tällöin suojataan lasta, hänen perhettään ja sitä vanhempaa, joka on lapsen laillinen isä. Tässä on selkeästi kyse myös punninnassa, jossa täytyy huomioida myös erilaiset isyyskäsitteet ja isyys ymmärretään laajempana käsitteenä kuin puhtaasti biologinen isyys. Myöskään YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen osalta ei tullut vastaan sellaisia valvontakomitean kannanottoja, joissa nimenomaan tällaisen menettelyn katsottaisiin olevan ristiriidassa sopimusvelvoitteiden kanssa.

Tampereella 10.11.2021

Jukka Viljanen
Julkisoikeuden professori
Tampereen yliopisto